

Afganistan medzi mlynskými kolesami

János Darvas - 9. septembra 2021, časopis Das Goetheanum

Vojna medzi západnými spojencami a Talibanom v Afganistane trvá už 20 rokov. Tá viedla nielen k humanitárnej katastrofe, ale aj k vojne postojov, konkrétne „Vojne proti terorizmu“. Navzájom sa v nej odrážajú rôzne kultúrne trendy. Demokraciu a osvietenstvo nemožno používať imperialisticky. Vznikajú v procese. Pohľad do minulosti ukazuje rozmanitosť kultúr a z hľadiska humanitných vied nastoľuje otázku, ako sa dá dnes agresia liečiť.

S úžasom sme to pozorovali v médiách: po stiahnutí amerických a spojeneckých vojsk z Afganistanu krajinu rýchlo dobyl Taliban a hlavné mesto Kábul padlo v okamihu do jeho rúk. Západom podporovaná vláda sa rozpadla a afganská armáda, vycvičená a vybavená Západom, sa vzdala bez boja. Dostali sa k nám šokujúce zábery udalostí na kábulskom letisku. Svetová verejnosť je prekvapená triumfálnym a rýchlym prepadom. Ale bolo to naozaj také prekvapujúce? Nech je to akokoľvek, vyvstáva otázka širších súvislostí. Čo sa to tu deje?

Sú to kmene, hlupáci

Pred časom sa mi dostali do rúk tézy amerického historika a spisovateľa Stevena Pressfielda z roku 2009. Podľa neho kľúčom k pochopeniu toho, čo sa deje v Afganistane, nie je islam, ale tribalizmus, kmeňová kultúra. Už Alexander Veľký kvôli tomu zlyhal. Islam v tom čase ešte neexistoval. Steven Pressfield nazval svoju sériu piatich krátkych videí „It's the tribes, stupid¹“. Spravil tak v súvislosti s narážkou na slogan Billa Clintona: „It's the economy, stupid“. Pressfield tvrdí, že mentalite kmeňových bojovníkov - cti bojovníkov, vláde vojvodcov, podriadenosti žien, striedaniu spojenectiev, chýbajúcemu národnostnému cíteniu - možno účinne čeliť len na základe jedinej stratégie: Velitelia západných armád s malými elitnými jednotkami sami preberajú úlohu vojenských veliteľov, zostávajú v krajine dlhý čas na roztrúsených základniach a vstupujú do výmeny s miestnymi kmeňovými vodcami ako konkurenční partneri. Sú rešpektovaní ako odvážni bojovníci a dokážu získať miestnych obyvateľov pre spojenectvo proti radikálnym skupinám poskytovaním peňazí a zbraní. Takto a len takto možno potlačiť teror, ktorý sa vyváža na Západ. Na druhej strane budovanie národného štátu („nation building“) podľa vzoru západných demokracií je beznádejné. Pressfieldov návrh riešenia je diskutabilný, ale jeho diagnóza mi dáva zmysel.

Kmeň - národ - štát

Kmeňové kultúry so svojimi zložitými zákonmi a pravidlami správania, ktoré nie sú kodifikované písomne, sú si navzájom podobné. Spájajú sa tiež s hlavnými svetovými náboženstvami. Ich princípy, pokiaľ sa neprekoná vyvinutá kmeňová mentalita, sú preceňované. Nepriamy zákon vrážd zo cti, krvnej pomsty a podobne, pretrváva aj napriek tomu, že sväté písma hlavných náboženstiev takéto zvyky neschvaľujú.² Ich humánny kódex správania, v ktorom možno nájsť aj pozostatky predchádzajúcich vývojových stupňov, je návratom späť. Tak to bolo dlho aj v prípade historického kresťanstva, napríklad na vidieku južnej Európy až do 20. storočia. V postkoloniálnej Afrike sa dialo niečo podobné v kresťanských aj islamských krajinách.

Ak sa na to pozrieme bližšie, zdá sa, že ide o elementárne impulzy sebaopotvrdenia, rané štádium formovania ega, zakotvené v zvládnuteľných, príbuzensky prepojených skupinách. Dominujú pocity. Ľudia konajú na základe nereflektovaných, ale kolektívne formovaných pohnútok a motívov. Až vznik všadeprítomného národného cítenia naprieč kmeňmi vytvára základ pre štátnosť v dnešnom zmysle slova. Impulzy duše pociťovej, prerastajú do foriem

duše vedomej. Ľudia sa učia zaobchádzať s abstraktnými zákonmi. V súvislosti s tým sa prejavuje prvotná povaha mysle, ktorá vytvára pocit spolupatričnosti - mimo regionálnych a kmeňových väzieb. Na začiatku vzniká viac či menej pevne organizovaný štát, ktorý na seba viaže monopol na použitie sily. Na tejto ceste sa vyskytujú prechodné formy, často vojenské režimy ako v Egypte. Celý proces je v podstate z veľkej časti ukončený len v západnej Európe a zámorských anglosaských krajinách.

V islamských krajinách sa všetko ešte len pripravuje. Preto v mnohých krajinách pretrvávajú hybridné formy, v ktorých sa mieša staré a nové, veľmi rozšírená je korupcia. Nevzniká občianska spoločnosť, ktorá by mohla vyjadriť svoj názor. Na niektorých miestach sa štátnosť takmer úplne zrútila. Libanon a Sýria sú „zlyhávajúce štáty“. Problémy Palestíny a neúspešný boj za slobodu v tejto krajine nie sú spôsobené len neochotou Izraela umožniť vytvorenie životaschopného štátu, ale aj konštitučnými podmienkami samotnej palestínskej spoločnosti.

Pri bližšom pohľade sa zdá, že ide o elementárne impulzy sebaapresadzovania.

Počas rozhovoru s jedným známym z južného Libanonu som sa presvedčil o tom, do akej miery sú ľudia v tomto regióne, ktorý je oveľa modernejší ako Hindúkuš, stále nositeľmi tohto "myslenia". Ako nemecký občan volí SPD, ale pre Libanon považuje militantný, po zuby ozbrojený šiitský islamistický Hizballáh, za legitímnu reprezentáciu svojej etnickej skupiny. Raz sa ma spýtal, čo si myslím o izraelskom premiérovi Benjaminovi Netanjahuovi. Netajil som sa tým, že nemám sympatie k Netanjahuovej politike. Samozrejme, odsúdil jeho osobu ako takú. Opovrhoval politickým žonglérom, akým bol Netanjahu, ale vzdával úctu jeho predchodcovi, bojovníkovi a vojakovi Arielovi Šaronovi - ktorý v Libanone tvrdo zasahoval, čo môj respondent zažil na vlastnej koži ako dieťa!

Myseľ a duch

Podobne, ako väčšina komentátorov, sa zamýšľam nad problémom zlyhania moderného právneho štátu na Blízkom východe. Okamžite mi napadne slovné spojenie: "Osvietenstvo" - "myslenie" Západu. Sloboda slova, sloboda tlače, individuálny životný štýl, rodová rovnosť, demokracia, rovnosť pred zákonom, oddelenie náboženstva od štátu sú dnes na Západe vnímané ako prirodzené. Na Blízkom a Strednom východe sa výsledky európskeho osvietenstva realizujú len ťažko. Bráni tomu islam? Akékoľvek konečné rozhodnutie v tomto smere sa mi zdá predčasné. V období rozkvetu arabskej kultúrnej dominancie v stredoveku vzniklo akési rané osvietenstvo, v ktorom si intelektuálne sily osvojili filozofické dedičstvo antického Grécka. Dokonca aj pôvodný Korán a právne ustanovenia šaría, ktoré vytvorili Mohamedovi nástupcovia, sú zárodokom rozvíjajúcej sa kultúry porozumenia. Islam ako vierovyznanie formoval aj silu mysle, ktorá ponúka určitý druh spolupatričnosti väčším zoskupeniam - mimo kmeňov a klanov. A zárodok duše vedomej? Nehovorí sa v Koráne, súra 50: "Boh je tebe bližší ako tvoja krčná tepna"? "Tebe", to znamená: tebe ako jednotlivcovi, nie Mullovi, nie kalifovi a dokonca ani kolektívu.

V období rozkvetu arabskej kultúrnej dominancie v stredoveku vzniklo rané osvietenstvo, v ktorom si intelektuálne sily osvojili filozofické dedičstvo antického Grécka.

Islamské kultúry ešte úplne neprekonali svoje kmeňové väzby. Nevytvárali ani národné štáty, ale kalifáty, ktoré voľne držali pohromade rôznorodé etnické skupiny, ako to bolo v prípade Osmanskej ríše. Po jeho páde sa najprv v Turecku a potom po skončení kolonializmu objavili autoritárske režimy so sekulárnym profilom a ambíciami národného štátu podľa západného modelu. V poslednej tretine 20. storočia ich potom vytlačili fundamentalistické náboženské skupiny a v niektorých regiónoch ich dokonca odstránili. Umiernené konzervatívne islamské strany podľa kresťanskodemokratického modelu zostávajú výnimkou. V Turecku sa

Erdoganova AKP priklonila k autoritárstvu a strana Ennahda v Tunisku má zrejme ťažkosti. „Arabská jar“ zaznamenala po roku 2010 vážne komplikácie. Ťažké pôrody a potraty.

Neukončená osвета - z Marsu na Merkúr

Čím je politický islam taký príťažlivý? Odpoveď sa zdá byť jasná: ateistické režimy v takýchto krajinách - nie demokracie, ale skôr kleptokracie - priniesli začiatky národného cítienia, ktoré zostáva stále na pochybách. Sociálne a dokonca aj ekonomické podmienky sú zväčša zlé. V tejto nestabilnej politicko-spoločenskej situácii mobilizuje skutočne sily poriadku, odvolávajú sa na islam. Základy pre vlastnú cestu k právnemu štátu a ľudským právam nie sú v súčasnosti dostatočne jasné.³ Arabský sekularizmus sa s ohľadom na politickú reguláciu ukazuje ako slepá ulička. Islam ponúka lepšiu súdržnosť a pravidlá akreditované tradíciou. Náboženstvo ako konštitutívny prvok? Áno, aj v našej krajine to bola náboženská tradícia, ktorá vopred pripravila pôdu pre rozvoj moderny. Hodnoty osvieteného ľudstva, ktoré vzišli z kresťanstva, bolo treba najprv vymaniť z autoritatívneho klerikálneho paternalizmu, zbaviť ich teologického spôsobu vyjadrovania sa a odovzdať ich slobodnému občanovi.

Vzniká ďalšia otázka: Prečo doterajší Západný model osvietenstva a právneho štátu v týchto krajinách ako model zlyhal? Predovšetkým preto, že vyrástol na inej náboženskej a kultúrnej pôde a musí si nájsť vlastnú pôdu. Taktiež kvôli napätiu medzi sekularizovaným Západom a kmeňovými islamskými spoločnosťami. A napokon, najdôležitejší dôvod je nepochybne tento: samotný Západ je očividne v kríze, ktorá mu spôsobuje veľké problémy. Jeho vnútorné rozpory a nezrelé riešenia podkopávajú dôveryhodnosť jeho sociálneho modelu.

Naša politická a sociálna situácia je tiež hybridná. Aj ona prenáša staré prvky do nového. Ide o štruktúry a účinky duše rozumovej alebo duše pocitovej, ktoré sa síce striedajú s prvkami duše vedomej, ale čoraz viac bez účasti Ja, bez použitia slobodnej vôle, bez možnosti zásahu individuálnej iniciatívy: v mechanisticko-byrokratickom štátnom aparáte, v počítačmi riadenom toku peňazí, v manicky vybičovanej ideológii pokroku, v nadvláde vedeckých metód, v moci anonymných korporácií a v mnohom inom. To všetko je nabité agresívnymi energiami. Sú to sily Marsu, sebaapresadzujúce impulzy, ktoré naďalej pôsobia v myslí a duši, ale ktoré sa začali deštruktívne obracať proti človeku. To sťažuje jednotlivcom, ale aj kolektívu prístup k liečbe. Medzi rétorikou hodnôt a ľudských práv osvieteného Západu a skutočným vplyvom konania Západu je viditeľný rozdiel.

Samotný Západ sa nachádza v kríze, ktorú ťažko zvláda. Jeho vnútorné rozpory a nezrelé zaobchádzanie s touto situáciou podkopávajú dôveryhodnosť jeho sociálneho modelu.

Na zváženie by bolo nasledujúce: Osvietenstvo v pravom zmysle slova nie je len prevaha rozumu, ale aj podpora dať ho do služieb individuálnym ľudským bytostiam: vedieť využívať vlastný úsudok a rozvahu pri rozhodnutiach.⁴ To je charakteristický znak Západnej individuality. Je to epochálny dopad duše vedomej, ale nie je dokončený. Mentálne a sociálne si väčšina Západom ovplyvnených ľudí osvojila liberálne, osvietené postoje ako dominantné "myslenie" až po druhej svetovej vojne. Nakoľko je to však udržateľné, sa ešte len ukáže. Znepokojivo iracionálne reakcie v súvislosti so súčasnou pandemiou alebo šokujúce zábery dobytia Kapitola pri príležitosti nástupu nového prezidenta USA vyvolávajú vážne otázky.

Nie som fanúšikom prehnaných sebaobviňovaní zo strany Západu. V prvom rade sa však musíme pokúsiť vyrovnáť sa s vlastnými, niekedy vážnymi nedostatkami a napraviť ich. Znamená to prekonanie síl Marsu smerom k merkurovskému prvku výmeny a spojenia, ba dokonca uzdravovania vo veľkom i v malom, v globálnom dianí aj v každodennom živote. To sú rastúce vlastnosti vedomej duše.⁵ Už existujú, ale len postupne sa rozvíjajú. Nemôžu ešte

úplne nahradiť egoistické tendencie k sebakpresadzovaniu. Skupiny a jednotlivci sa môžu a musia chrániť aj sami. Ale "obranyschopná demokracia" by mala byť skutočne obranyschopná či už v konfrontácii s deštruktívnymi demagógmi zvnútra, alebo s agresormi zvonka. Diletantizmus, nesprávna kalkulácia a neefektívnosť nielen poskytujú ďalšiu výhodu jej nepriateľom, ale - ako sme videli v nedávnych udalostiach - ešte viac podkopávajú jej vlastnú dôveryhodnosť. Skutočná demokracia sa musí naučiť používať Mars v energetickej kombinácii s Merkúrom.

Nie je to ľahká úloha. Sily sebaotvrdenia, ako i sily duše pocitovej, rozumovej či vedomej, sa totiž rozvíjajú inštinktívne. Na druhej strane nové kvality rozvíjajúcej sa duše vedomej musia byť vedome tréňované a kultivované. O tom, či sa to podarí alebo nie, rozhodnú pravdepodobne nasledujúce roky.

Poznámky pod čiarou

1. https://www.youtube.com/watch?v=ioCcO3_k6v0.
2. Formulácia "oko za oko, zub za zub" (Ex 21, 24), ktorá sa často označuje za "starozákonnú" etiku odplaty, je podľa rabínskeho výkladu metaforou pre uloženie náhrady za spôsobenú telesnú alebo materiálnu škodu. Doslovná aplikácia v skutočnosti nie je zdokumentovaná.
3. V islame je tiež prítomný rovnostársky prístup. Prvých kalifov zvolili Mohamedovi spoločníci. Dokonca aj teokratický režim, ako napr. v Iráne, sa môže spojiť s egalitárskymi prvkami a vytvoriť "islamskú republiku".
4. Immanuel Kant: Čo je osvietenstvo?
5. Prechod z Marsu na Merkúr opisuje Rudolf Steiner vo svojich raných prednáškach ako dôležitý princíp evolúcie: „Treba si len celkom jasne uvedomiť, že ezotericky má byť Zem nahradená dvoma planétami Mars a Merkúr. Prvá polovica vývoja Zeme [...] je totiž v ezoterickom vzťahu s Marsom, druhá polovica [...] s Merkúrom.“ (GA 89, s. 73) „Prostredníctvom marťanských síl zažíva duša pocitová (astrálne telo) osvieženie. Stáva sa tým, čo sa v mojej teozofii nazýva duša rozumová. Prostredníctvom síl získaných z Merkúra sa táto duša rozumová znovu osvieži tak, že sa nezastaví na svojom vlastnom stupni vývoja, ale otvorí sa duši vedomej.“ (GA 89, S. 74)